

УДК 321.64

О. І. Романюк, доктор політичних наук, доцент

ПРО ХАРАКТЕР СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ РОСІЇ

Проаналізовано політичний режим Росії, що виник після приходу до влади В. Путіна. Наголошено на його неототалітарному характері. Звернуто увагу на схожість багатьох рис путінського режиму з фашистським режимом Б. Муссоліні та нацистським режимом А. Гітлера в довоєнних Італії та Німеччині. Виявлено особливості російського тоталітаризму.

Ключові слова: політичний режим, тоталітаризм, посткомунізм, реваншизм, неототалітаризм, Росія.

Актуальність проблеми. Після здобуття президентської влади В. Путіним у політиці Росії відбулися кардинальні зміни. Провідними тенденціями внутрішньої політики стали згортання політичних прав та громадянських свобод, монополізація економіки, жорсткий контроль над ЗМІ, викореніння інакомислення. Зовнішня політика набула агресивного, реваншистського характеру, що породжує загрозу нової світової війни. Це спричиняє велику актуальність з'ясування характеру путінського режиму.

Наукова розробка проблеми. Відповідно до Freedom House (міжнародної правозахисної організації, що здійснює моніторинг стану свободи і демократії в усьому світі) Росію в 1993 р. було включено до списку електоральних демократій [1]. Утім російський політичний режим розглядався як *гібридний* [2], тобто такий, що еклектично сполучає в собі елементи як демократії, так і автократії. Ситуація суттєво змінилася після приходу до влади В. Путіна, коли показники російського режиму набули стійкої тенденції до погіршення. У 2004 р. Росію було виключено зі списку електоральних демократій, а її політичний режим визначено як напівконсолідований авторитаризм [3, р. 26]. У 2008 р. його статус було понижено до консолідованого авторитаризму [4]. Проте російський режим усе більше відрізняється від класичного авторитаризму, внаслідок чого його почали рефлектувати як тоталітарний [5]. У той же час влада Росії визначає свій режим як «суверенну демократію». У контексті парадигми суверенної демократії працює значна частина російських політологів [6].

Мета статті полягає у з'ясуванні типологічної належності сучасного політичного режиму в Росії, виходячи з аналізу його функціонування та генезу.

Виклад основного матеріалу

Чому не демократія? Сучасна демократія ґрунтується на двох формах її здійснення: прямій (політичні рішення ухвалює безпосередньо народ), що реалізується через вибори і референдуми, та представницькій (політичні рішення ухвалюють представники, яких народ обрав до владних структур), що втілюється в парламентаризмі та інституті президентства. У сучасних демократіях абсолютна більшість політичних рішень ухвалюється не народом, а його представниками. Інституцією, через яку воля народу конвертується в рішення представницьких структур, є вибори. Саме тому в сучасній політичній науці формування урядової влади на ґрунті виборів розглядається як універсальний (мінімальний) критерій демократичності політичного режиму [7, с. 11].

Привабливість демократичного врядування спонукає сучасні автократії прикривати свою сутність демократичним фасадом. З приводу цього Р. Дал ще в 1971 р. писав: «... однією з найвідчутніших змін у межах нашого століття було зникнення режимів, які відверто заперечували законну участь суспільства в управлінні країною. Існують лише кілька країн, що й досі не надали б символічного права голосу своїм громадянам або не проводять хоча б символічних виборів» [8, с. 11]. Останнім часом виникло чимало режимів, які проводять вибори, проте такі «вибори» не передбачають чесного суперництва, яке було б, як про те наголошує А. Пшеворський, «здатне привести до відсторонення від влади правлячої партії» [9, с. 15].

Сучасні стандарти демократичного врядування вимагають, що вибори мають бути: 1) вільними (обрання виборцями своїх представників без примусу та будь-якого тиску); 2) конкурентними (забезпечення реальної конкуренції політичних сил та кандидатів); 3) транспарентними (дієвий контроль за проведенням виборів і визначенням їх результатів з боку громадянського суспільства та міжнародних структур); 4) загальними (виборчими правами має користуватися, принаймні, переважна більшість населення країни). Однак, починаючи з 2003 р., політичні вибори в Росії з усіх перелічених характеристик мають хіба що останню. Характерними рисами російських виборів є: широке застосування адміністративного ресурсу на користь провладних кандидатів; однобічне висвітлення виборчих кампаній у ЗМІ (за моніторингом Freedom of the Press з 2003 р. російські ЗМІ визначаються як невольні); зняття з виборчих перегонів під різними приводами авторитетних представників опозиції (яскравим прикладом цього є зняття з президентських виборів 2008 р. узгодженого кандидата від опозиційних сил М. Касьянова); знищення бізнесу, який наважився підтримувати опозицію (наприклад, знищення корпорації «Юкос» та ув'язнення його керівників), порушення виборчих процедур та пряме фальшування результатів виборів; унеможли-

лення оскарження результатів виборів у суді, оскільки судова влада повністю контролюється виконавчою.

Доктрину суверенної демократії було створено для заперечення загально-визнаних стандартів демократичного правління, що виводиться із суверенітету держави. Оскільки Російська держава є суверенною (тобто джерело влади перебуває всередині неї), то вона сама має право вирішувати не тільки те, яке правління їй більш прийнятне, а й те, як його визначати. Специфіка російської політичної системи пояснюється самотністю історичного розвитку Росії та особливістю менталітету російського народу. Демократичність режиму виводиться з того, що російський народ ментально налаштований вручати свою долю харизматичному лідеру. Якщо народ бажає мати сильного автократичного лідера, отже, така автократія насправді являє собою національну (російську) модель демократії.

Більше ніж авторитаризм. Хоча Freedom House рефлектує російський режим як консолідований авторитаризм, але за багатьма критеріями його якість наближається до тоталітаризму. Проте Freedom House поняття «тоталітаризм» не використовує.

Проблема відрізнення тоталітарних режимів від класичного авторитаризму була поставлена в праці К. Фрідріха та З. Бжезинського «Тоталітарна диктатура та автократія» (1956), в якій було наголошено на тому, що тоталітаризм характеризує не стільки повний контроль держави над діяльністю кожної людини (що практично неможливо), скільки принципова відсутність *обмежень* на такий контроль. Емпірично порівнявши сталінський СРСР, нацистську Німеччину та фашистську Італію, автори сформулювали шість ознак, сукупність яких дозволяє ідентифікувати політичний режим як тоталітарний [10, р. 15–27]. Метод ідентифікації тоталітарних режимів за їх формальними ознаками потім використало чимало дослідників. Так, Р. Арон запропонував п'ять ознак [11, с. 230–231], М. Кертис довів їх кількість до дванадцяти [12, р. 7–13]. Спроби визначення критеріїв, за якими можна було б відрізнити тоталітарні режими від авторитарних, тривають і досі. Проте різноманітність національних моделей тоталітаризму та шляхів їх еволюції спричиняють відсутність певних критеріїв у різних режими. Це дає підставу для сумнівів щодо їх тоталітарного характеру, оскільки підґрунтям формального підходу до визначення тоталітаризму є посилка про необхідність наявності *всіх* ознак [11, с. 231]. Ураховуючи це, в монографії автора, присвяченій проблемі посткомуністичних трансформацій, кількість критеріїв тоталітаризму було зменшено до трьох. Найсуттєвішими ознаками тоталітарних режимів були визначено: 1) *ідеократія* — підкорення суспільного розвитку певній утопічній ідеї; 2) *суцільний монополізм* — монополія однієї партії на владу, монополія держави на розпорядження засобами суспільного

виробництва, монополія однієї ідеології, що намагається підкорити собі суспільну культуру; 3) *удержавлення суспільного життя* — руйнація структур громадянської самоорганізації та встановлення жорсткого державного контролю за функціонуванням як політичної, так і позаполітичних сфер [13, с. 77–80]. Тією чи іншою мірою путінський режим відповідає всім означеним критеріям.

Після здобуття президентської посади В. Путіним провідною ідеєю кремлівської влади стала реставрація Російської імперії, що дуже нагадує ідею італійського фашизму про створення Середземноморської імперії (набуття Італією кордонів Великого Риму). Усі країни, що раніш входили до складу СРСР, розглядаються як сателіти Росії, котрі мають діяти в фарватері російської політики. Інтеграційні проекти в межах євразійського проекту розглядаються як кроки в напрямі відновлення імперської держави. Проти пострадянських країн, що виявляють бажання інтегруватися до європейського та євроатлантичного простору (Грузії, Молдови, України), путінський режим спочатку застосовував економічні санкції (заборона на експорт до Росії багатьох видів продукції, підвищення ціни енергоносіїв), а потім вдався до військової агресії (війна проти Грузії в 2008 р., анексія Криму та організація збройного заколоту на Сході та Півдні України в 2014 р.). Теоретичним обґрунтуванням такої політики є концепція російського світу, що визначається як спільний «цивілізаційний простір», зведений на трьох стовпах: 1) православ'я; 2) російська культура, особливо мова; 3) спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток. Російський світ протиставляється Західному світу, який трактується як його історичний супротивник. Особлива роль у реалізації Російського світу відводиться діаспорі, на яку покладаються функції «п'ятої колонії» [14]. Теза про пригноблення етнічних росіян і взагалі російськомовного населення у ближньому зарубіжжі є важливим елементом експансіоністського характеру зовнішньої політики путінського режиму. У цьому сенсі політика путінської Росії, як про те наголосив відомий російський історик А. Зубов, тотожна політиці гітлерівської Німеччини [15].

Структурний аналіз російського суспільства свідчить про розвиток тенденції до його монополізації. Пануюче місце в партійній системі Росії посіла партія «Єдина Росія», створена в 2001 р. для підтримки президентської влади В. Путіна. Одержавши на виборах до Державної Думи 2003 р. відносно більшість голосів, «Єдина Росія» забезпечила собі абсолютну більшість мандатів, прийнявши до своєї фракції «незалежних» мажоритарників, усіх депутатів від Народної партії і багатьох «перебіжчиків» з інших партій. Унаслідок думських виборів 2007 та 2011 рр. «Єдина Росія» має кваліфіковану більшість голосів, достатню для одноособового ухвалення без ураху-

вання думки опозиції будь-яких рішень, аж до зміни Конституції. Депутати від «Єдиної Росії», дотримуючись партійної дисципліни, голосують у чіткій відповідності з настановою виконавчої влади. Три інші партії, що на сьогодні мають місця в Державній Думі (КПРФ, ЛДПР та «Справедлива Росія»), фактично перетворилися на сателітів «Єдиної Росії», оскільки по всіх принципових питаннях також підтримують виконавчу владу. Наявність інших, крім правлячої, політичних партій, навіть таких, що представлені в парламенті, не може заперечувати тоталітарного характеру режиму. Подібна «фасадна багатопартійність» існувала в багатьох комуністичних країнах. Окрім «Єдиної Росії» та партій-сателітів, путінський режим спирається на низку створених владою масових організацій, які разом утворюють тоталітарний громадсько-політичний рух, до якого належать: молодіжне об'єднання «Наші» (російський аналог Гітлерюгенда), громадський рух С. Кургіняна «Суть часу» та велика кількість загальнонаціональних та регіональних організацій шовіністичного спрямування.

Економіка Росії має державно-капіталістичний характер, за якого «клан Путіна», що складається з його родичів, колишніх колег по КДБ та пітерської мерії, беззастережно розпоряджається державним сектором економіки та контролює практично всі командні висоти в приватному. За часів Путіна вільну конкуренцію в економіці було остаточно придушено. Науковий директор Freedom House К. Волкер зазначає, що сьогодні в Росії «кожний, хто намагається займатися бізнесом, залишається в збитку завдяки системі, що функціонує в мороку: непрозорі операції за участю державних компаній і корумпованих чиновників є нормою, а правоохоронні органи та регулятори дотримуються не законів, а інтересів Кремля» [16].

У путінській Росії фактично запроваджено офіційну ідеологію, що являє собою еkleктичну суміш російського націоналізму, православного клерикалізму, великодержавного шовінізму, агресивного імперіалізму, реабілітації радянського минулого (у тому числі сталінізму), фетишизації Великої Вітчизняної війни та культу особи В. Путіна. Через ЗМІ, які прямо або через державні монополії повністю контролюються виконавчою владою, здійснюється ідеологічне зомбування населення. Вільне висловлювання прирівняне сьогодні в Росії до терористичного акту. Неправедні та антиконституційні закони криміналізують публічне висловлювання та лишають монополію на створення смислів за державою [17].

Структури громадянського суспільства, які почали зароджуватися в Росії в пострадянський час, на сьогодні майже повністю викоренені. Фактично ліквідовано федералізм. У 2000 р. указом В. Путіна територію Росії було поділено на федеральні округи, створені за аналогом з військовими. На їх чолі поставлені представники президента, які здебільшого є вихідцями

з силових структур. Не маючи конституційних повноважень, вони здійснюють контроль за владою суб'єктів федерації, спираючись на апарат, що складається з територіальних управлінь федеральних відомств, які створені у федеральних округах. У 2004 р. за ініціативою В. Путіна до федерального законодавства було включено положення, за яким обрання вищих посадових осіб суб'єктів федерації замінено їх призначенням законодавчими органами цих суб'єктів, але тільки за поданням кандидатури президентом Росії. У країні встановлено тотальний поліцейний контроль за поведінкою громадян. Кількість працівників спецслужб уже в 2006 р. перевищила 200 тис. людей [18].

Особливості російського тоталітаризму. Головною особливістю російського тоталітаризму є його *реставраційний характер*, який проявляється в тому, що влада намагається реставрувати на новій основі тоталітарні відносини минулих часів. На відміну від класичного тоталітаризму (фашистської Італії, нацистської Німеччини та комуністичної Росії), де спочатку створювалася тоталітарна партія, яка народжувала тоталітарний рух, а потім вони захоплювали владу, у посткомуністичній Росії і партія, і рух були створені владою. До здобуття Путіним президентської влади у Росії не було єдиного тоталітарного руху, хоч існувало чимало тоталітарно орієнтованих організацій різних кольорів. Путін об'єднав їх у потужний тоталітарний рух на ґрунті великодержавної імперської ідеї.

Висновки. Сучасний політичний режим Росії, який сформувався за часів Путіна, доцільно визначити як *неототалітарний*, тобто такий, що намагається відтворити тоталітарну систему в нових умовах розвитку людства. За своїм змістом він являє собою симбіоз елементів лівого (комуністичного) тоталітаризму, що дісталися у спадок від радянських часів, та правого (фашистського), що виникли на ґрунті російського великодержавного шовінізму та імперського реваншизму. Формування неототалітарного режиму спричинили як суб'єктивні, так і об'єктивні чинники. Суб'єктивні чинники зумовлені особою В. Путіна, становлення світогляду якого відбулося в структурі радянського КДБ. Унаслідок здобуття ним президентської влади Росію було перетворено на «державу спецслужб» [19]. Об'єктивні чинники пов'язані з імперською та патерналістською ментальністю більшої частини населення Росії, що формувалася протягом століть у царські та радянські часи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Electoral Democracies, Freedom in the World 1993–1994 [Електронний ресурс] / Freedom House. – Режим доступу: http://freedomhouse.org/report-types/freedom-world#.U2XvnoF_tZg.

2. Nation in Transit 1995–2003 [Електронний ресурс] / Freedom House. – Режим доступу: http://freedomhouse.org/report-types/nations-transit#.U2Xvb4F_tZg.
3. Nations in Transit 2004. Democratization in East Central Europe and Eurasia / ed. by A. Motyl, A. Schnitzer. – N. Y. : Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2004. – XVII, 666 p.
4. Nation in Transit 2009 [Електронний ресурс] / Freedom House. – Режим доступу: http://freedomhouse.org/report/nations-transit/2009/russia#.U2X5Z4F_tZg.
5. Гудков Л. «Тоталитаризм» как теоретическая рамка: попытки ревизии спорного понятия / Л. Гудков // Мониторинг обществ. мнения: экон. и соц. перемены. — 2001. — № 6. — С. 13–30; Лосев І. В. Росія після відлиги: спогади про майбутнє / І. В. Лосев // Наук. зап. Нац. ун-ту «Києво-Могилян. акад.». — К., 2007. — С. 46–50. — Т. 62 (сер.: Теорія та історія культури); Подрабинек А. Новый режим В. Путина: природа и будущее [Электронный ресурс] (доклад на 20-й междунар. науч.-практ. конф. «Россия 2013: реакция, стагнация, перспективы модернизации». Барнаул, 29–30 июня 2013 г.) / А. Подрабинек. — Режим доступа: <http://podrabinek.livejournal.com/161105.html>.
6. Третьяков В. Суверенная демократия. О политической философии Владимира Путина / В. Третьяков // Рос. газ. — 2005. — 28 апреля; Орлов Д. Политическая доктрина суверенной демократии / Д. Орлов // Известия. — 2006. — 31 авг.; Иванов В. К критике современной теории государства / В. Иванов. — М. : Территория будущего, 2008. — 156 с.
7. Даймонд Л. Прошла ли третья волна демократизации? : пер с англ. / Л. Даймонд // Полис. — 1999. — № 1. — С. 10–25.
8. Даль Р. А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція : пер. з англ. / Р. А. Даль. — Х. : Каравела, 2002. — 216 с.
9. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке : пер. с англ. / А. Пшеворский. — М. : РОССПЭН, 2000. — 320 с.
10. Friedrich C. Totalitarian Dictatorship and Autocracy / C. Friedrich, Z. Brzezinski. — Cambridge (Mass.) : Harvard University Press, 1965. — 439 p.
11. Арон Р. Демократия и тоталитаризм : пер. с франц. / Р. Арон. — М. : Текст, 1993. — 303 с.
12. Curtis, M. Totalitarianism / M. Curtis. — New Brunswick (N. J.) : Transaction Books, 1979. — 128 p.
13. Романюк О. І. Від тоталітаризму до демократії та національної державності : системний аналіз посткомуністичних трансформацій : монографія / О. І. Романюк. — Х. : ХДАК, 2011. — 376 с.
14. Тишков В. А. Русский мир: смысл и стратегия России / В. А. Тишков // Повестка дня для России. Аналитические материалы Фонда «Единство во имя России» за 2007–2008 годы. — М. : Форум, 2009. — С. 185–203.
15. Зубов А. Это уже было / А. Зубов // Ведомости. — 2014. — 1 марта.

16. Уолкер К. Десять лет путинизма [Электронный ресурс] / К. Уолкер // InoPressa. – 2009. – 14 авг. – Режим доступа: <http://www.inopressa.ru/article/14Aug2009/wsj/putinism.html>.
17. Російський ПЕН-центр засудив дії влади та журналістів Росії стосовно України [Електронний ресурс] // Уряд. кур'єр. – 2014. – 12 трав. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/news/rosijska-inteligenciya-zasudzhuye-diyi-putina/>.
18. Плугатарев И. ФСБ получит новые кадры, столица – землю / И. Плугатарев, И. Мясников // Независимая газ. – 2006. – 27 янв.
19. Лосев И. В. Росія після відлиги: спогади про майбутнє / И. В. Лосев // Наук. зап. Нац. ун-ту «Києво-Могилян. акад.». – К., 2007. – С. 46–50. – Т. 62 (сер.: Теорія та історія культури).

О ХАРАКТЕРЕ СОВРЕМЕННОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО РЕЖИМА РОССИИ

Романюк А. И.

Проанализирован политический режим России, возникший после прихода к власти В. Путина. Отмечен его неототалитарный характер. Обращается внимание на схожесть многих черт путинского режима с фашистским режимом Б. Муссолини и нацистским режимом А. Гитлера в довоенных Италии и Германии. Определены особенности российского тоталитаризма.

Ключевые слова: политический режим, тоталитаризм, посткоммунизм, реваншизм, неототалитаризм, Россия.

THE NATURE OF MODERN POLITICAL REGIME OF RUSSIA

Romanjuk O. I.

The author, analyzing the political regime in Russia, which arose after the coming to power of Vladimir Putin, emphasizes his neo-totalitarian character. Attention is drawn to the similarity of many features of the Putin regime with Mussolini's fascist regime and Nazi regime of Hitler in pre-war Italy and Germany. Features of Russian totalitarianism are identified.

Key words: political regime, totalitarianism, postcommunism, revanchism, neototalitarianism, Russia.

